

Tóth Kelemen

Valami figyel

Vázlat a 19. századi Magyarország becsületfogalmáról

„Mi, a Juraniccsal, lehet vagy két hete, egy este benéztünk az orfeumba, ott egy kissé borozgattunk is, néhány ismerős odaült az asztalunkhoz, vígan beszélgettünk, amint egyszerre arra lépeget valami báró Perjéssy Mihály, egy tejfelesszajú siheder. Hívták néhányan, hogy üljön közénk. Azt mondja gögösen: Nem ülök olyan asztalhoz, ahol nem mindenki kóser ember.”¹

Így kezdi abszurd vesszőfutásának történetét az exhalott Alapi Gáspár, Szigetvár vicekapitánya, akit az asztaltársaságában ülő századfordulós barátai készséggel világosítanak fel, hogy a nem kóser annyit tesz, nem becsületes ember. Alapi pedig azért nem becsületes, mint az utóbb kiderül, mert elmulasztott elégtételt venni az *Al-Alapi* című cikk írójától, aki szigetvári feltámadásának elcsalásával vádolta meg. A becsületbíróságokban és párbaj-jegyzőkönyvekben, tehát pusztán a *formában* és nem a *lényegben* élő becsület világát,² ezt a kiüresedett lovagiasságot nagy értetlenséggel szemlélő Zrínyi Miklós (és persze szigetvári vitézeinek) karakterén keresztül Mikszáth Kálmán az *Új Zrínyiász* hatodik fejezetében lényegében hasonló dologra vállalkozott, mint amire tanulmányomban én is kísérletet teszek: a *becsület* fogalmának az idő és a korok múlásával bekövetkező esetleges jelentésváltozásának, valamint – és sokkal inkább – a 19. századi becsületfogalom és becsület-értelmezés bemutatására, illetve vizsgálatára. A kérdés tehát a következő: mit értett a kor embere a becsület fogalma alatt, illetve a vizsgált szövegek alapján felfedezhetünk-e valamiféle, az értelmezésekben megmutatkozó változást?

Mikszáthtal ellentétben a tanulmány nem a satíra és a szépírói képzelet, hanem sokkal inkább a fogalom- és némiképp a mentalitástörténet eszközkészletével kíván operálni. A feladat kétségkívül rejt magában nehézségeket, de talán mégsem tűnik annyira komplikáltnak, mint ahogy azt az ősi magyar becsületfogalom esetében látta Kandra-Kabos Jakab 1897-ben megjelent – kortársai által sokat bírált – *Magyar Mythologiájában*, melyben a jelentésváltozás ténye hangsúlyos szerepet kapott:

¹ Mikszáth 1980: 72–73.

² Ahogy ezt a regényben Csáky György, valamint Zrínyi egyéb újkori barátai is megfogalmazták: „nem elég azt bizonyítani Alapiról, hogy derék, becsületes ember, mocsoktalan lovag, akár maga a híres Lancelot, mert itt a forma uralkodik. A forma és mindig csak a forma. A lényeg semmi, hanem a forma szent. A mostani emberek olyan lovagok, mint amilyenek madaraknak a kitömött madarak. [...] Ha szépen áll a csőrük, a tollazatuk, hát tökéletesek, az nem tesz semmit, hogy a belsejükben kóc van és nem vér, azért ők a forma szerint kifogástalanok.” Mikszáth 1980: 83.

„Sajnos azonban, hogy a civilizáció erősen szántja a mezőséget, hol eddig a magyar becsületesség legszebb virágai vadonjában termettek, s ma már inkább csak negative, azon pokoli büntetésekből, melyeket még az ó-törvény szabott ezen erény áthágóira, ismerhetjük meg régi becsében. Vagy a műveltségben hátramaradt rokonokhoz kell fordulni a példák kedvéért.”³

Egy történetet azonban mindig lehet még korábról indítani, nincs ez más-ként most sem. A becsület természetesen már az antikvitásban is létező fogalom, olyannyira, hogy egyes vélekedések szerint a Földközi-tenger medencéjének ókori kultúrái esetében egyenesen becsület–szégyen kultúrákról kell beszélnünk.⁴ Kiváló példa erre Pál apostol Zamfir Korina által elemzett pasztorális levelei mellett Arisztotelész elgondolása, miszerint az emelkedett szellemű és cselekvőképes emberek a becsületet (*τιμὴν*) keresik.⁵ Vagy éppen Plutarkhosz vélekedése arról, hogy a becsület (*αρετή*) a hellének, a hitványság, becstelenség (*κακία*) viszont a barbárok vonásaként definiálendő – összekapcsolva és párhuzamba állítva így a két fogalom- és ellenfogalom-párt.⁶ Johan Goudsblom szerint a szégyenben, illetve a szégyenérzetben egy egyetemes emberi adottságot kell felismernünk, mely nélkül elképzelhetetlen bármilyen szociális szerveződés.⁷ Ha viszont elfogadjuk a szégyennek ezt az egyetemes emberi minőségét, akkor ellenpárjával, a becsülettel és a becsületérzessel sem tehetünk másképp. Ám ahogy arra Friedrich Zunkel is rámutatott a *Geschichtliche Grundbegriffe* 'Ehre' szócikkében, a becsület fogalma az egyes kultúrákban eltérő gyökerekkel rendelkezhet. A germán törzsek esetében például a legnagyobb értéknek, létezésük alapjának számított. Tartalmát tekintve a kíséret, a törzs vagy a nép részéről tanúsított figyelem vagy tisztelet (*Achtung*) határozta meg, amelyet a jogképes szabad egyén mellett annak családja, rokonsága is élvezhetett. Ezzel szemben a keresztény-antik hagyományban egy – kizárólag a hívő ember és Isten kapcsolatára korlátozódó – bensőséges viszonyrendszerrel beszélhetünk.⁸

³ Kandra-Kabos 1897: 443.

⁴ Vö. Zamfir 2010.

⁵ Arisztotelész 1987: 1095 b. Arisztotelész a *τιμὴν* szót használta, melyet angolra az *honour*, németre pedig az *Ehre* szóval fordítottak. Szabó Dezső *kitüntetés*nek magyarította, ám a becsület szavunk éppúgy illik rá.

⁶ Plutarkhosz 2012: 329 d. Plutarkhosz Arisztotelésszel ellentétben az *αρετή* szót használja, melyet angolra *virtue*-ként, németre pedig *Tugend*-ként fordítottak. Ez a magyar *virtus*nak vagy *erény*nek lenne megfeleltethető, ám *becsület* szavunkkal, mint majd látni fogjuk, szintén kifejezhető.

⁷ Vö. Goudsblom 2005: 18.

⁸ Zunkel 1992: 3–4.

KÖZÉPKORI KITEKINTÉS

Reinhart Koselleck időbeliségük szempontjából a társadalmi és politikai fogalmaknak három nemét különbözteti meg. Elgondolása szerint beszélhetünk hagyományos fogalmakról, melyek jelentése többé-kevésbé állandó marad; teljesen új fogalmakról, meghatározott politikai vagy társadalmi helyzetre reagáló új szóalkotásokról; valamint olyan fogalmakról, melyek hangalakja ugyan állandóságot mutat, jelentésükről azonban ez már nem mondható el.⁹ Koselleck hármas tipológiáját tekintve tehát adódik a kérdés: vajon a becsület fogalmára melyik keret(ek) húzható(k) rá?

Vegyünk egy középkori példát! Engel Pál az Anjou- és Zsigmond-kori birtokrendszeréről szóló kutatásaiból építkező *A honor* című tanulmányában arról ír, hogy a 14–15. századi jogrendben az intézményként is értendő *honor* szó a királyi föld birtoklásának egy meghatározott módját jelölte: a vajdai és ispáni tisztségek mellett az azokkal járó királyi birtokokat és jövedelmeket foglalta magában. A birtok tehát egyszerre volt a királyé, vagyis az adományozóé, és a *honort* kapó tisztségviselőé, aki a kortársak szemében nemcsak igazgatási joggal bírt, hanem őt „tekintették a jószág igazi urának, sőt ő maga is így értékelte saját helyzetét.”¹⁰ A *honor* birtokon belül minden domaniális jövedelem a királyi kincstár helyett a mindenkori birtokos vagyonaát gyarapította. *Honort* kapni tehát nem csupán az intézmény nevéből adódó megtiszteltetést jelentett, hanem jelentős jövedelemforrást is a szerencsés birtokos számára. A tisztség elvesztése, a király által való visszavonása természetesen együtt járt a *honor* elvesztésével is, és ellentétben a nemes nemesség címén (*titulo vere nobilitatis*) birtokolt földjeivel, nem is volt örökíthető. Másként fogalmazva, a *honor* a király tetszése szerint bármikor visszavehető, ideiglenes adománybirtoknak számított. Engel Pál szerint ebből az ideiglenes jellegéből kifolyólag feltételezhető, hogy az adományozási aktus nem írásban, hanem egyszerűen szóban történt, mondhatni becsületszóra adták és kapták.

A középkori birtokjogi elgondolás azonban ott válik igazán érdekessé, legalábbis számunkra, amikor Engel Pál egy Jacopo da Voragine-től származó prédikációkat tartalmazó latin nyelvű kódex magyar nyelvű széljegyzeteiből kifejti, hogy a latin *honor* a korabeli magyar szóhasználatban a *becsü* szónak feleltethető meg.¹¹ A *honor*, illetve *becsü* birtok tehát királyi kegy útján volt szerzhető, azonban bármikor el is lehetett veszteni, nem védte semmilyen jól behatárolt szerződés, így megőrzéséért minduntalan küzdeni kellett. Épp úgy, ahogy az a becsület esetében is fennáll. Engel Pál szerint a 15. század végére megszűnt ez

⁹ Koselleck 2003: 132–133.

¹⁰ Engel 1981: 8.

¹¹ Ahogy Engel Pál írja: „a latin honor szó köznapi tartalma a magyarban két szótó származékaival adható vissza: az egyik a szláv eredetű ’tiszt’ és a belőle képzett ’tisztelet’, ’megtiszteltetés’ szócsoport; a másik a ’becsület’, ’megbecsülés’, amelyek jelentésstanilag megmagyarázatlan módon, de etimológiailag vitatlanul kapcsolatban állnak ’érték’ értelemben fennmaradt ’becsü’, ’becsérték’ szavunkkal.” Engel 1981: 13.

a birtokforma, így a *honor*, illetve *becsü* fogalom is elvesztette a földbirtoklásra vonatkozó jelentését. A szó természetesen nem vészett el. A királyi javak végleges eladományozása következtében, a királyi várak csökkenő száma miatt az a helyzet állt elő, hogy „[a] honorhoz a király 1500 körül már csak »tiszte« tudott adni, vagyis tiszteletet; »becsüt«, azaz jövedelemmel járó birtokot alig.”¹²

Érdeemes röviden érintenünk Szűcs Jenő híres *Vázlatát* is, melyben azt olvashatjuk, hogy a nyugati típusú hűbériség, mely egyenlőtlenek viszonya volt a szerződéses kölcsönösség jegyében, teljes valójában sohasem honosodott meg a Kárpát-medencében. A Kelet szolgasága és a Nyugat hűbéri szabadsága közötti feszültségből a köztes régióban egy sajátos közép-európai viszonyrendszer formálódott ki. A három régió közti különbség meglehetősen látványosan mutatkozott meg a különböző vazallusi eskük ceremóniájában. A nyugati vazallus emelt fővel féltérdre ereszkedett, majd összetett tenyerét hűbérurának tenyerébe fektette, hogy aztán végül a létrejött viszonyt egy csókkal pecsételje meg. Keleti megfelelője ezzel szemben földig hajolva, vagy akár magát a földre vetve és a porban csúszva csókolgatta urának ruhaszegélyét.¹³ Utóbbi esetében az antik értékrendszer hangsúlyos elemeit, az egyén becsületét és az alárendeltnek az ebből fakadó hűségét, vagyis a lovagi *honort* és a vazallusi *fidelitast* minden bizonnyal hiába keresnénk, előbbi viszont éppen e kettő fúziója. A köztes régióba tartozó magyarországi familiáris nem borult ura lábaihoz, azonban nem is játszotta el az alárendeltségen belül is megőrzött emberi méltóság szimbólum-játékát. Sokkal inkább közepén helyezkedett el: egyszerű kézfogással, úgymond *magyar módra* megegyezett az alárendeltség feltételeiben. Elvileg „az »emberség és becsület« hangsúlyozott épségben tartásával”,¹⁴ ám ahogy Szűcs Jenő is írja, még ha az egyén emberi méltósága fenn is tartatott, a gyakorlatban ez akkor is egy felülről lefelé mutató viszonyrendszer maradt, amely jellegét tekintve sokkal inkább szolgálati vonásokat mutatott, mint a nyugati vazallitás.

A porban csúszó mentalitással szemben a megbecsültséget és az egyén méltóságát megőrző *magyar módra* való kézfogásos szerződés gesztusa, melyet a 13. században már biztosan ezzel a megnevezéssel illettek,¹⁵ hosszú időre gyökeret vert a magyar társadalomban. Vagy talán nem ezzel találkozunk, igaz, a szerződéskötésnek egy másik formájában,¹⁶ Katona József *Bánk bán*jában, amikor Melinda fel-

¹² Engel 1981: 14.

¹³ Szűcs 1981: 322.

¹⁴ Szűcs 1981: 334.

¹⁵ Szűcs 1981: 334.

¹⁶ Frank Ignác *A közigazgatás törvénye Magyarhonban* című munkájában, mely az első magyar nyelven kiadott egyetemi tankönyvek egyike volt, szintén arról olvashatunk, hogy az országban uralkodó szokás a házasodni szándékozó felek egymás iránti elköteleződésének kifejezésére, vagyis az eljegyzésre a kézfogás volt. A gesztust követően – néhány egyértelműen körülhatárolt kivételtől eltekintve – a feleknek kötelező érvénnyel házasságra kellett lépniük (legalábbis a katolikus körökben). A később esetlegesen vonakodó felet akár bírói ítélettel is kötelezni lehetett a házasságra, ám az erővel való kényszerítésre nem volt mód, hiszen „akarva jó a házasság, erőltetésnek pedig siralom a vége”. A házasságban a két nem között kötött „örök házi szövetségnek” ugyanis célja az emberi méltóság fenntartása, mivel, mint Frank Ignác írja, „becsület, nemes érzés, igaz

világosítja a helyi viszonyokat kevésbé ismerő Ottót? „Szabad tekintet, szabad szív, szabad / Szó, kézbe kéz és szembe szem, – minálunk / Így szokta a szerelmes: aki itt / Letérdel, az vagy imádkozik, vagy ámít.”¹⁷ Ahogy minden bizonnyal Degré Alajos sem véletlenül úgy fogalmazta meg visszaemlékezéseiben a későbbi István nádorral való találkozását, hogy „[a]mint megszólalt férfias, mély és rokonszenves hangjával, kifejezésekben szép, eszmékben gazdag beszédével oly lelkesedést keltett, aminőhöz hasonló csak a Mária Terézia-féle történelmi *Vérünket és életünket* lehetett. Azután sorba járt, magyarosan kezét szorított, s barátságosan beszélgetett.”¹⁸

Ne szaladjunk azonban annyira előre! Helyette inkább szögezzük le, hogy a becsület fogalomtörténetének megértéséhez nem biztos, hogy érdemes választanunk a Koselleck által említett három kategória közül, hiszen – ahogy az lentebb részleteiben is kiderül – kortól és forrástól függően mindhárom szempont érvényesülhet. Engel Pál tanulmánya például arra mutatott rá, hogy a *honor*, illetve *becsü* szónak a magyarországi középkori értelmezésben megjelenik egy birtokjogi jelentése. Szűcs Jenőnél viszont kifejezetten az emberi méltóságnak, a becsületnek a középkori társadalmi szerveződésben betöltött szerepéről olvashatunk. Hasonlóan ahhoz, amit Friedrich Zunkel a germán törzsek esetében is megállapított.

Figyelemre méltó azonban az, amit Koselleck a fogalmi változás temporális struktúráival kapcsolatban javasol: egy fogalom története helyett érdemes lehet az egymásra rakódó értelmezések láncolatáról, vagyis a befogadás történetéről beszélnünk. Az idő múlásával tehát nem maga a fogalom változik, hanem a fogalmat az egyes olvasók és szerzők (minden bizonnyal a beszélők is, ám velük vajmi keveset kezdhet a 19. századot vizsgáló történész), tehát a nyelvet használók eltérő jelentéssel és funkcionalitással ruházzák fel. Története tehát nem magának a fogalomnak, hanem a befogadásnak, az értelmezésnek van.¹⁹ Az alábbiakban ezt a logikát követve kívánom görcső alá vonni a magyar becsületfogalom lehetséges történeti értelmezéseit.

LEXIKONOK, SZÓTÁRAK, ENCIKLOPÉDIÁK

Mind Halmos Károly 1991-es,²⁰ mind Kovács Ákos András 2014-es tanulmánya²¹ azt igazolta, hogy a 19. század szótár-, lexikon-, esetleg enciklopédia

szerepet, jó nevelés, sőt rend, igazság, köztársaság mind ezen egygy talpkövön [ti. az emberi méltóság talpkövén – T. K.] állanak.” (Vö. Frank 1845: 161–171.) A tankönyv említi továbbá olyan eseteket, melyek – akár bírói ítélet általi – becsületvesztéssel járhatnak, ilyen például a kötelességét nem teljesítő gyám vagy gondviselő esete, a hitszegés, a hamis eskü, a bizományba adott javak vissza nem adása, a hamis bíraskodás vagy éppen az országgyűlés tagjainak korrumpálása. Vö. Frank 1845: 189, 264, 652; Frank 1847: 776.

¹⁷ Katona 2019: 84.

¹⁸ Degré 1983: 160. Kiemelés az eredetiben.

¹⁹ Koselleck 1994: 8–9.

²⁰ Halmos 1991.

²¹ Kovács 2014.

irodalma rendkívül hasznos forrása lehet a fogalomtörténeti kutatásoknak. Már csak azért is, mert ezek a lexikonok, enciklopédiák, értelmező szótárak – kevés kivételtől eltekintve – az egyes politikai érák kezdeti, nem pedig konszolidációs szakaszában jelentek meg.²² Lássuk tehát, hogy esetünkben milyen lehetőségekkel kecsegtetnek az említett művek!

Az 1831 és 1834 között kiadott *Közhasznú Esmeretek Tára* a becsületnek ugyan nem szentelt külön szócikket, de ahogy a 'becstelenítés', a 'becstelenség', úgy az 'honneurs' szócikk is megtalálható benne. Előbbi kettő esetében egy jogi magyarázatot olvashatunk: a becstelenítés „privát véték, mellyel jó hírű nevű ember becsülete sértetik meg.”²³ A becsstelenség pedig „a jó hír és név elvesztése, melly honi törvényünk szerint vagy cselekedetbeli, vagy törvényes”.²⁴ Az 'honneurs' alatt azonban egyrészt azon „külső tisztelkedések” értendők, melyekkel a katonaság köreiben találkozhatunk, másrészt – „társasági életben” – viszont a házigazda vagy a háziasszony által a vendégek felé tanúsított figyelmet jelenti.²⁵ Az 1840-ben megjelent Nagy Márton és Zimmermann Jakab által szerkesztett *Ifjúságot képző ismeretek-tárában* szintén csak a 'becstelenítés' és a 'becstelenség' szócikkek olvashatók, a *Közhasznú Esmeretek Tárában* foglaltakhoz hasonló magyarázattal.²⁶

A *Nemzeti Encyclopaedia* (1845–1848), a neoabszolutizmus éveiben kiadott *Újabb kori ismeretek tára* (1850–1855) vagy az *Ismerettár a magyar nép számára* (1858–1864), de még az *Egyetemes Magyar Encyclopaedia* (1859–1876) sem tartalmaz számunkra hasznos információt – már amennyiben nem számítjuk a Napóleon által alapított Becsületlégiót.²⁷

²² Vö. Halmos 1991: 138.

²³ *Közhasznú Esmeretek Tára* 1831: 150 ('Becstelenítés' szócikk). A szócikk továbbá különbséget tesz egyszerű és mesterséges becstelenítés között. Utóbbi alatt az országgyűlésen elkövetett rágalmazás, szidalmazás, valamint nemes ember becsületének vagy nemességének elvitatása értendő. Egyszerű becstelenítés esetén 100 forint a kiszabható büntetés, mesterséges becstelenítés esetében pedig 200 forint.

²⁴ *Közhasznú Esmeretek Tára* 1831: 150 ('Becstelenség' szócikk). A jó hírnév cselekedetbeli elvesztésre bármilyen tett okot adhat, amit a közvélemény rossznak ítél. Ebben az esetben a jó hírnév visszaszerzése „dicséretes tettek” által megvalósítható. Törvény, vagyis bírói ítélet által pedig a következő embereket foszthatták meg jó hírnevüktől: „1) vértagadókat; 2) az árva személyére vagy fekvő jószágának sajtáságára nézve hűtelen gyám- és védatyákat; 3) állevélkopholókat; 4) ludasokat (hitzegőket); 5) törvényes bírói parancsolatok megszegőit; továbbá 6) azokat, kik barátjaiknak nálók letett jószágát csalárdul pazarolják el; 7) kik az álarczoskodást tudva folytatják 's birtokos nemesek; 8) kik az országgyűlésben valamely ügy tekintetéből ajándékot adnak vagy fogadnak el; 9) kik a' belső béke megrendítésével privát adót igérnek; 10) kik országgyűlési rendszabások ellen apró gyűléseket tartanak 's azokban a' köz törvényekkel ellenkezőket végeznek; 11) kik magokat valamire kötelezik 's ilyen fogadásokat meg nem tartják; 's végre 12) kik a' bírói törvényes foglalatosságában gyalázzal illetik.” A törvényes becsstelenséggel sújtott személy kizárandó minden becsületos társaságból, örökös megvetés tárgyává és minden közhivatal betöltésére alkalmatlanná válik, valamint az ellene elkövetett becsületsértésért nem követelhet semminemű elégtételt. Régi állapotába egyedül az uralkodó helyezheti vissza.

²⁵ *Közhasznú Esmeretek Tára* 1833: 318 ('Honneurs' szócikk).

²⁶ Nagy–Zimmermann (szerk.) 1840: 142 ('Becstelenítés' és 'Becstelenség' szócikkek).

²⁷ Az *Újabb kori ismeretek tára*ban és az *Egyetemes magyar encyclopaediában* is szerepel a 'Becsületrend' szócikk. Az 1802-ben alapított Légion d'Honneur általánosan elterjedt magyar fordítása

A Czuczor Gergely és Fogarasi János féle *A magyar nyelv szótára* (1862–1874) viszont már bővelkedik a becsülettel kapcsolatos, illetve a becsületből vagy a becsstelenségből képzett szavakban.²⁸ Így célravezetőbbnek tartom, ha a ’becsület’, a ’becsületézés’, a ’becsületvágy’, valamint a ’becstelénít’ és a ’becstelenség’ szócikkekre szorítkozunk. A szótár a *becsület*nek három jelentését különbözteti meg: egyrészt jelenti az erkölcsi törvények iránt tanúsított belső tiszteletet. Másrészt egy belső hódolatot, „melyet mások erénye bennünk, vagy a miénk másokban gerjeszt.” Harmadrészt pedig illendőséget, udvariasságot és emberséget érthetünk alatta.²⁹ *Becsületézése* annak lehet, aki képes ösztönösen a jóra törekedni.³⁰ *Becsületvágya* viszont annak, aki mások általi kitüntetésre vagy rangra, méltóságra törekszik.³¹ *Becstelénítést* pedig az követ el, aki valakinek „erkölcsi jellemét beszennyezi” vagy éppen valakit becstelennek, alávalónak, galádnak mond, vagyis aki másokat rágalmaz.³² Ebből kifolyólag a *becstelenség* lehet alávalóság, erkölcstelenség, de ugyanúgy érthető alatta a méltatlan rágalmazás vagy a becsületsértés is.³³

Ballagi Mór az 1860-as évek végén ugyan szűkebben mérte a becsülettel kapcsolatos szócikkeket, mint Czuczor Gergely és Fogarasi János, de annyira azért nem, hogy ne kelljen *A magyar nyelv teljes szótára* esetében is szelektálnunk, és a legfontosabbakra, vagyis a ’becsület’, a ’becs-szeretet’, a ’becs-vágy’, valamint a ’becsület-rontás’ szócikkekre szorítkoznunk. Ballagi szótára a *becsület*nek szintén három jelentését nevezi meg, melyek lényegében megegyeznek a Czuczor – Fogarasi szótárban foglaltakkal.³⁴ Ahogy *becs-szeretet* és *becs-vágy* alatt is tulajdonképpen azt érti, amit kollégái becsületvágnak neveztek, vagyis az egyénnek a mások kitüntetésére, tiszteletére való törekvését. Különbség csak abban fedezhető fel, hogy *A magyar nyelv teljes szótára* már említést tesz arról, hogy ez a becsülésre való vágyakozás egyaránt lehet „érdemlett és nem érdemlett”.³⁵

Az 1870-es évek utolsó éveiben indult *Magyar lexikon* viszont már szolgál új információkkal. A kifejezetten jogtudományi irányultságú ’becsület’ szócikkében ugyanis megjelenik az úgynevezett „polgári becsület” kifejezés, mely nem más, mint „korlátlan jogképességet jelent, melylyel az állampolgár a személyiségét elővételesesen is megillető erkölcsi tisztelet alapján fel van ruházva.” Ez minden állampolgár sajátja, melyet mindenkinek tiszteletben kell tartania, megléte nem azon múlik, hogy az egyént a másik ember vagy a közösség érdemesnek tartja-e a megbecsülésre.

a *becsületrend* lett. Héri Vera és Makai Ágnes szerint azonban ez nem a legszerencsésebb magyaráítás, mivel az alapító Napóleon a *légió* elnevezéssel éppen az *ancien régime*-et idéző *rend* kifejezést akarta kiiktatni az új kitüntető szervezet nevéből. Vö. Héri–Makai 2002: 12.

²⁸ Vö. Czuczor–Fogarasi (szerk.) 1862: 473–481.

²⁹ Czuczor–Fogarasi (szerk.) 1862: 477–478 (’Becsület’ szócikk).

³⁰ Czuczor–Fogarasi (szerk.) 1862: 478 (’Becsületézés’ szócikk).

³¹ Czuczor–Fogarasi (szerk.) 1862: 480 (’Becsületvágy’ szócikk).

³² Czuczor–Fogarasi (szerk.) 1862: 475 (’Becstelénít’ szócikk).

³³ Czuczor–Fogarasi (szerk.) 1862: 475 (’Becstelenség’ szócikk).

³⁴ Ballagi (szerk.) 1867: 77–78 (’Becsület’ szócikk).

³⁵ Vö. Ballagi (szerk.) 1867 (’Becs-szeretet’ és ’Becs-vágy’ szócikk).

Esetleges elvitatására is egyedül az állam, illetve a törvény által a bíróság lehet jogosult.³⁶ Az 1886-os *Kis Lexikon* 'becsületbüntetések' szócikkében is hasonlókat olvashatunk: az ugyanis becstelenítő büntetés alatt kizárólag a fegyházat, valamint a közhivatal viselés jogának és a polgári jogoknak a felfüggesztését érti.³⁷

Különösen érdekes, hogy az 1890-es években kiadott *Az Athenaeum kézi lexikona* 'becsület' szócikke már csak a következőket említi: „tisztelet, mely megilleti azt, ki a törvény, a tisztesség, a méltányosság szabályainak megfelelően él, s ezzel érdemessé teszi magát polgártársai becsülésére. Az ekkép szerzett tisztelet az úgynevezett polgári b[ecsület].”³⁸ Ahogy becsülettudónak is már csak azt nevezi, aki „a társadalmi illem szabályai szerint tiszteletet tanúsító, udvarias.”³⁹

A *Pallas nagy lexikonában* szintén az ember (erkölcsi, szellemi) értékének és társadalmi állásának a külvilág, a társadalom általi elismeréséről olvashatunk. Különbséget tesz azonban „általános emberi becsület” és „polgári becsület” között. Előbbi alatt az emberi méltóság, utóbbi alatt pedig azok a tulajdonságok értendők, melyek „szükségesek ahhoz, hogy valaki egy bizonyos emberi társaság, nevezetesen az állam tagja lehessen. A polgári tulajdonságok elismerése egy és azonos a jogképesség fogalmával.” Az államon belül azonban mindenki a saját osztályában létezik, egy bizonyos osztályba való tartozással pedig bizonyos tulajdonságok járnak együtt, ezek elismeréséből, tehát az egyes társadalmi rétegekhez rendelt normáknak megfelelő magatartásból fakad az úgynevezett „osztálybecsület”. A lexikon szerint ilyen becsület lehet például a katoná,⁴⁰ a kereskedő vagy a hivatalnok becsülete, továbbá ide sorolja még a *női becsületet* is.⁴¹

A *Révai nagy lexikona* szó szerint megismétli a *Pallasban* foglaltakat.⁴² Az 1898-ban megjelent *Magyar Jogi Lexikon* pedig a következő definíciót adja: a becsület „a személynek feddhetlensége, kifogástalan magatartásából eredő értéke”, mely lehet *belső*, ami az önbecsülés, az embernek a saját értékeivel való tisztában levése, valamint lehet *külső* is, ami nem más, mint a társadalom elismerése az egyén „correct” magatartásáért. A „polgári becsület” pedig az állam elismerése, hogy az egyén jogot formálhat a törvény nyújtotta tiszteletre. Ez tovább emelhető „kiváló és az erkölcsi törvény magasabb követelményeit kielégítő polgári működés, közhasznú tevékenység által, viszont csökkenhet aljas lelkületre valló viselkedés alapján.”⁴³

A polgári becsület elgondolásának a lexikonok szócikkeiben való előtérbe helyeződése minden bizonnyal nem független attól, hogy az 1880. szeptember 1-én

³⁶ Somogyi (szerk.) 1879: 318 ('Becsület' szócikk).

³⁷ Wekerle (szerk.) 1886: 174 ('Becsületbüntetések' szócikk).

³⁸ Acsády (szerk.) 1892: 199 ('Becsület' szócikk).

³⁹ Acsády (szerk.) 1892: 200 ('Becsülettudó' szócikk).

⁴⁰ A katonatiszti becsülethez lásd Deák 1993: 162–188; Hajdu 1999: 98–113, 227–254.

⁴¹ *Pallas nagy lexikona* 1893–1904: ('Becsület' szócikk).

⁴² Vö. *Révai nagy lexikona* 1911: 768 ('Becsület' szócikk).

⁴³ Márkus (szerk.) 1898: 652 ('Becsület' szócikk).

hatályba lépő,⁴⁴ megalkotója után csak Csemegi-kódexnek nevezett első magyar büntető törvénykönyvvel megszűnt a korábbi, szokásjog uralta állapot.⁴⁵ De úgy is mondhatnánk, hogy formát öltött – legalábbis a hivatalos kifejezések szintjén – a foucault-i felügyelő vagy ellenőrző hatalom.⁴⁶ Az említett törvénykönyv ugyanis egyértelműen fogalmaz azzal kapcsolatban, hogy a becsületsértések ügyében az állam kíván eljárni mint ítélelhozó.⁴⁷ A Csemegi-kódex emellett külön fejezetben foglalkozik a becsület védelmére alkalmazott párviadal vétségével.⁴⁸ A 295. §-ban pedig külön kitér arra is, hogy még az is, „[a]ki valakit párviadalra egyenesen buzdít, vagy azért, hogy mást ki nem hi, vagy a kihívást el nem fogadja, megvetéssel fenyeget: egy évig terjedhető államfogházzal büntetendő.”⁴⁹ A büntető törvénykönyv tehát nem kívánt teret hagyni annak, hogy az állampolgárok a hatalom felügyeletét mellőzve maguk rendezzék el ügyes-bajos, illetve becsületbeli dolgaikat, hiszen ahogy a párbaj, úgy a becstelen embert kizárással büntetni szándékozó ellen is fel óhajtott lépni.

Egy dolgot azonban még nem kívánt az állam a Csemegi-kódex hatályba lépésekor: definiálni a becsület fogalmát. Ahogy az a büntetőtörvénykönyv indoklásában olvasható: „A becsület fogalmának meghatározásával nem foglalkozhatunk. Azon kérdés megoldása: *mi a becsület?* sőt azon közelebbi kérdés is, hogy *mi képezi azon tény, – helyesebben fogalom beltartalmát, melynek a becsület elleni delictumokra megállapított büntetések általi oltalmát célozza a törvény?* nem képezheti a jelen munkálat feladatát”. A törvényhozó csupán annyit mond ki, hogy az egyénnek joga van a „társadalom többi tagjai általi külső elismerését” követelni. A törvény pedig ezt a jogot oltalmazza a „mások általi külső megtámadása ellen”.⁵⁰

A szótárak és lexikonok útja tehát kétségkívül járhatónak és hasznosnak bizonyult, kielégítőnek viszont korántsem. Hiszen a belőlük kirajzolódó narratíva leginkább a társadalmi normákhoz való igazodásként vázolható fel. Világosan

⁴⁴ A kodifikációs feladatokkal Csemegi Károlyt bízták meg. A büntető törvénykönyv tervezete 1877-ben került a képviselőház elé. Az országgyűlés az 1878. évi V. törvénycikként fogadta el, hatályba viszont csak 1880. szeptember 1-én lépett. Mezey 2018: 544–545.

⁴⁵ Egy a Csemegi-kódexhez hasonló büntető kódex megalkotására már évtizedek óta készen állt a magyar jogtudomány. Vuchetich Mátyás 1819-ben például magyar nyelven összegezte az európai jogtudomány eszméit, de 1834-ben Cesare Beccaria *A bűnökről és a büntetésekről* című műve is megjelent magyar fordításban. Ahogy a publicisztikát is rendszeresen foglalkoztatta a büntetőjog korszerűsítése. Továbbá Szokolay István 1848-ban, Pauler Tivadar pedig 1864-ben tankönyvet is írt a témában. Ez utóbbit – jobb híján – használták kvázi kódexként is, 1861 után ugyanis az osztrák törvények alkalmazását mellőzték Magyarországon és visszatértek a régi magyar joghoz: a szokásjoghoz. Vö. Mezey 2007: 329–330.

⁴⁶ Foucault 1998: 87–107.

⁴⁷ Rágalmazásért hat, illetve tizenkét hónapig terjedő fogházbüntetés vagy ötszáz, illetve ezer forintig terjedő pénzbüntetés, becsületsértés esetén pedig három, illetve tizenkét hónapig terjedő fogházbüntetés vagy ötszáz, illetve kétezer forintig terjedő pénzbüntetés volt kiszabható. 1878:5. tc. XVII. fejezet (A rágalmazás és a becsületsértés).

⁴⁸ A párbajvétségért kiszabható büntetést hat hónaptól öt évig terjedő államfogházbüntetésben határozza meg. 1878:5. tc. XIX. fejezet (A párviadal).

⁴⁹ 1878:5. tc. 295. §.

⁵⁰ *Képviselőházi irományok* 1876: 109. Kiemelés az eredetiben.

látszik, hogy az egyén számára a becsületes élethez való kapaszkodót egyfelől a társadalom, illetve a társadalom elvárásai kínálják. Mindazonáltal joggal feltételezhetjük, hogy a probléma ennél összetettebb, vagyis kell lennie egy *másfelőlnek* is – ahogy azt Czuczor Gergely és Fogarasi János, valamint Ballagi Mór szótára, igaz, meglehetősen finoman, de érintette. Ha úgy tetszik a formát, vagyis azt, aminek a dolgok külsőre látszanak, megkaptuk, de a látszat mögötti belső valóság részletei még váratnak magukra. Más forrásokkal azonban mélyebb, adott esetben részletesebb betekintést nyerhetünk annak a bizonyos nyúlnak az üregébe.

MEGFELELNI, DE KINEK? – RÖPIRATOK, PUBLICISZTIKÁK, ÉRTEKEZÉSEK

A szótárak, lexikonok és enciklopédiák után vizsgáljuk meg azokat a forrásokat, amelyekben az egyén – legyen a politika, a tudomány, az egyház vagy a közélet embere – a becsületről alkotott saját vélekedését, egyéni értelmezését direkt formában tárja elénk!

A mártíromság becsülete

Ugorjunk vissza az időben, legyen 1708, a helyszín pedig Bécs városa, ahol is egy bukott erdélyi politikus éppen hozzáfog élettörténetének megírásához. Mielőtt rátérnénk a tanulmány fő vizsgálódási területére, vagyis a 19. századi elgondolások áttekintésére, úgy vélem, érdemes röviden elidőznünk Bethlen Miklós 1708 és 1710 között rabságban írt, az első, 1858-as kiadásakor *Önéletírás* címmel ellátott szövegénél, melyben még azzal, a bevezetőben már említett, keresztény-antik hagyományba illeszkedő becsület-értelmezéssel találkozhatunk, mely mindennek előtt a hívő ember és Isten kapcsolatára vonatkozik. Bethlen *Önéletírásának Előljáró beszéde*, melyben hangsúlyos helyet kap a becsület mibenlétének tárgyalása, ugyanis egy keresztény (Szent Pál-i, Szent Ágoston-i) és karteziánus ideológiai alapokon álló, figyelemre méltó filozófiai kísérlet az én, valamint az *ember* meghatározására, illetve arra, hogy az egyén miként ismerheti meg önmagát.⁵¹

Ahogy Nagy Levente fogalmazott: Bethlen műve „a közösség és az egyén összeütközésének terméke”.⁵² Ebből kifolyólag az *Előljáró beszéd* vonatkozó fejezeteiben a becsületnek két fajtájáról olvashatunk. Bethlen egyfelől ír „világi becsület”-ről, mely az emberi test halandóságához hasonlóan múlandó. Nem más ez, mint a hírnév, illetve az embereknek és a közösségeknek az egyes egyénekről alkotott ítélete, véleménye, mely vélekedéseket külső jelekkel igyekeznek formába önteni: térd- vagy fejhajtással, süvegeléssel, a másik dicséretével, de akár a tőle való félelemmel, a neki való engedelmességgel. A gond ezekkel csupán az, írja Bethlen, hogy „annyira elbolondult már e világ, hogy az Isten s angyalok, és

⁵¹ Vö. Nagy 2008.

⁵² Nagy 2008: 559.

egeknek, napnak, holdnak, csillagoknak szépségeket, fényességeket, tisztaságokat igyekeznek az emberekre rakni, és Isten gyanánt imádják: ez a világi becsület.”⁵³ Ez tehát a becsületnek csak „álorczája” vagy „árnyéka” lehet. A „valóságos becsület” ugyanis ezzel szemben az emberi lélekhez hasonlóan állandó és halhatatlan, kizárólagos forrása nem az ember, de nem is a közösség, hanem az Isten. Birto-kosa pedig csak az lehet, akit „az Isten a maga fiában, az Úr Jézus Krisztusban szeretetre és becsületre méltónak ítél”, és akit arra ítél, az – magában tapasztalva és tudatosítva az isteni ajándékot – jó lelkiismerettel köteles „mind az Istennek, mind az Isten után az ötet becsülő angyaloknak, embereknek”⁵⁴ ezt megköszönni és viszonzni. Bethlen Miklós – Salamonnal szólva – ezért a *valóságos becsület* keresésére inti olvasóit, de leginkább elsődleges mintaolvasóját, saját fiát: „nem az czélom [...] hogy a becsületről, jó hirnévről és annak kereséséről lemondj, mert az igen nagy boldonság volna; hanem az [...], hogy keresd ott a hol, és abban a miben vagyon”⁵⁵ – vagyis az istenfélésben. Vagy, ahogy azt Szent Pál tesszaloni-kaiaknak írt első levelében is olvashatjuk:

„Buzdításunk nem megtévesztésből, hamis szándékból vagy álnokságból fakad, hanem úgy beszélünk, mint akiket Isten alkalmasnak ítél az evangélium hirdetésére. Nem is embereknek igyekszünk tetszeni, hanem az Istennek, aki szívünket megítéli. Mint tudjátok, nem volt szokásunk hízelegni, és kapzsi szándék sem vezetett soha. Isten a tanúnk rá!”⁵⁶

Míg Bethlen Miklós „világi” és „valóságos” becsületről értekezett, addig Kazinczy Ferenc Montesquieu államelméletéből kiindulva és a napóleoni háborúkat lezáró Bécsi Kongresszus fényében a becsület „külső” és „belső” jeléről gondolkodott. „Barátom, mely képet vesz most magára Európa? Mit vársz? Virtus nincs, sőt az régen tilalmas szó már az igazgatások lexikonában, mert Montesquieu megmondta, hogy a virtus a repüblkek lelke, a monarchiáké pedig a becsület, tudniillik a becsület külső jele, mert különben a becsület és virtus egy.” – írta Cserey Miklósnak 1815 augusztusában.⁵⁷

Amíg Bethlen Miklós a Biblia Istenét félte, addig Kazinczy kortársa, a tudós költő Vajda Péter már a Természetben, és a benne lakozó, mindent átható Istenben hitt, mint írja, „Isten egy van a nagy természetben, s ezt nevezik el a különböző népek különböző néven. Nekünk *Isten* ő, másoknak *Gott*, másoknak *Bog*, másoknak *Theos*, másoknak *Allah*, másoknak *Brahma*, másoknak *Jehova* stb.”⁵⁸ Vajda szerint az eltérések abból adódnak, hogy az emberek hajlamosak az isteni tekintély elé helyezni saját magukat, számára ezért az egyes egyházak pusztán

⁵³ Bethlen 1858: 19.

⁵⁴ Bethlen 1858: 19.

⁵⁵ Bethlen 1858: 42.

⁵⁶ 1 Thessz 3–5.

⁵⁷ Kazinczy 1979: 461.

⁵⁸ Vajda 1931: 94. Kiemelés az eredetiben.

a formát jelentik. Ő maga azonban a lényeg megértésére törekszik, melyet nem másban lát, mint a világ alkotójaként és mozgatójaként létező Istenben.

Az ember, és a' becsület című esszéjében a testalkatára nézve legkifejlettebb, valamint „szelleme tekintetében [...] egész a végtelenségig” emelkedett állapot, vagyis az élőlények között egyedülként lélekkel bíró és a kutyákkal, lovakkal, elefántokkal ellentétben az „okoskodás” felsőbb fokaira is feljutó ember elsődleges feladatának az igazság parancsa szerint való cselekvést nevezi meg.⁵⁹ Ám, mint írja, ahogy „külsőleg egy állatrul sem gondoskodott olly kevéssé a' természet, mint az emberrül”, úgy „az igazat sem irta ki lángbetűkkel előnkbe, azt is keresnünk kell és fejtegetnünk”.⁶⁰ Noha ebből adódóan az ember gyakran téves értelmezéseket tesz, becsületes embernek mégis azt nevezhetjük, aki képes belső meggyőződéséből az igazság követésére.

Hogy mi az igazság? És hogy honnan tudja az egyén, mi az igazság parancsa? „A' természet az igaznak és igazságnak élő könyve”⁶¹ – adja meg a választ Vajda, vagy, ahogy *Erkölcsei beszédeiben* fogalmaz a mindenségben létező Istenről: „Ezen erő hatja keresztül a világ-egyetemet, ezen erő dolgozik a mi sziveinkben, midőn a szépért és jóért hevülünk, ezen erő tölti be fejünket, midőn a jogért és igazságért küzdünk.”⁶²

A becsületesség szabályainak azonban nem olyan könnyű megfelelni. Természetesen, mikor az igazság parancsai egyezni látszanak az egyén önös érdekeivel, ez nem okoz különösebb erőfeszítést, ám amikor a megfelelés már áldozatot, önfeladást kíván, akkor a „legerősb ember is tántoroghat.” Vajda az embernek ezt az igazságért való önfeladását nevezi erénynek, mely vélekedése szerint az „erkölcsi világ legfőbb díszé, virága, kincse.”⁶³ Ám, hogy hol húzódik erény és ostoba erőfitogtatás vagy kockázatvállalás között a határ, azt csak a mindenkori körülmények fényében lehet megmondani, ezért óvatosan kell ítélni mások becsülete és erénye felől.

A becsülettel és a belső megfontolásból érzett igazság parancsának követésével járó viszontagságokra Vajda Péter élete kiváló példaként szolgálhat. Panteista gondolkodása, illetve a szarvasi evangélikus gimnáziumban *Erkölcsei beszédek* címmel tartott huszonöt előadása – melyek kéziratát kiadás és cenzori elbírálás végett 1844 áprilisában felküldte a Helytartótanács Tanulmányi Főosztályára – ugyanis nem nyerte el a cenzúra, illetve Szabó János cenzor tetszését. Racionalizmus, demokratizmus, anarchizmus, valamint káros szubjektivizmus és ebből kifolyólag az egyház és az állam fennálló rendjét is fenyegető tanítások vádjával eljárást kezdeményeztek ellene. Ügye Szabó Jánostól a cenzorok testületén és a Helytartótanácsra át Bécsig, a Magyar Udvari Kancelláriáig, majd egészen V. Ferdinánd királyig jutott. Tárgyalását és az ítéletet azonban addig halogatták, mígnem Vajda

⁵⁹ Vajda Péter: *Az ember, és a' becsület. Hasznos Mulatságok* 1838. július 4. 4–7.

⁶⁰ Vajda Péter: *Az ember, és a' becsület. Hasznos Mulatságok* 1838. július 4. 6–7.

⁶¹ Vajda Péter: *Az ember, és a' becsület. (folyt.) Hasznos Mulatságok* 1838. július 7. 9.

⁶² Vajda 1931: 172.

⁶³ Vajda Péter: *Az ember, és a' becsület. (folyt.) Hasznos Mulatságok* 1838. július 7. 12–13.

Péter váratlanul, 1846. február 10-én tüdőgyulladásban elhunyt – olvashatjuk Széchy Károlynál, aki Vajdát minduntalan – ám kétségkívül nem alaptalanul – Johann Gottlieb Fichtéhez hasonlította.⁶⁴

Test a lélekhez

Az 1848–49-ben aktív szerepet vállalt, majd a szabadságharc bukása után bujkálni kényszerült, később fogságba vetett, sőt halálra is ítélt Tóth Lőrinc, a híres jogtudós, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, Deák Ferenc örökös híve, 1865 és 1868 között országgyűlési képviselő, valamint Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter tanácsosa,⁶⁵ a Magyar Tudományos Akadémia 1865. január 13-i ülésén tartott előadásában azonban már életszerűtlennek nevezte, sőt elutasította azt a „theologusi vagy inkább martyri” magatartást, melyet Bethlen Miklós és Vajda Péter még képes volt vállalni. Vagyis, az akár még a külvilággal is dacoló, az egyén belső iránytűje szerinti étellel való megelégedést. Nem arról van szó, hogy vitatná – elgondolása szerint – az öntudat által biztosított méltóságérzet vagy önbecsülés létjogosultságát, illetve nagyságát. Ahogy nem is arról, hangsúlyozza, hogy például Kölcsey tiszteletreméltóságán bármit is változtatna, ha néhány „szilaj ficzko” vagy „üresfejü szó szátyár” fél szemén vagy éppen feje kopaszágán élcelődne. Mint írja, „kétségkívül semmit sem vesz a belső érték s érdem valódi aransúlyából a bolondok s gazok pajzán sértései által”.⁶⁶ Nem kívánja tehát mindenképp elé helyezni a társadalom ítéletét, mindazonáltal úgy véli, ahhoz, hogy a belső becsület – más nevén az embert megillető személyes méltóság – ne csak képzelődés, hanem egyúttal valóság is legyen, ahhoz az egyénnek követelnie kell az őt megillető tiszteletet „a társaságtól is, melyben, s az emberektől, a kikkel él.”⁶⁷ Tóth ugyanis azon az állásponton helyezkedik el, hogy a *belső* és a *külső becsület* olyan elválaszthatatlan társai egymásnak, mint *test a léleknek*: „csak együtt képezhetnek egy valódi, élő egészet”.⁶⁸ Aki pedig ezért nem hajlandó tenni, illetve azt állítja, hogy az embert meg lehet fosztani külső becsületétől és szabadságától, azaz rabszolgává lehet alacsonyítani anélkül, hogy belső lelki és erkölcsi szabadsága és méltósága csorbát szenvedne, az végső soron a zsarnokoknak, az emberiség megnyomorítóinak és ezek bérenceinek tesz kiváló szolgálatot. Ezért az Isten képére teremtetett emberekhez illő jogállamnak egyik legfőbb alapvetése a „becsületjog”, vagyis az állam polgárait megillető tisztelet védelme. Ám, ha esetleg az állam törvényei nem megfelelően járnak el a mások becsületében gázoló gonosztevőkkel, akkor Tóth Lőrinc abban sem lát kivetni valót,

⁶⁴ Vö. Széchy 1892: 189–217.

⁶⁵ 1880 májusában az uralkodó azzal a Ferenc József-renddel is kitüntette, melyet alapításakor azoknak az alattvalóknak adományoztak, akik 1848–49-ben hűséget tanúsítottak a Habsburg-ház iránt. Szinnyi 1914: 419–427.

⁶⁶ Tóth 1865: 7.

⁶⁷ Tóth 1865: 8.

⁶⁸ Tóth 1865.

hogy a társadalom becsületérzéstől buzgó polgárai maguk tegyenek igazságot. A becsületsértésért kiszabható 200 forint pénzbüntetést pedig nem tekinti kellő hatékonyságú intézkedésnek, ezért úgy véli, a párbaj, még ha észszerűtlen is, de szükséges rossz.⁶⁹

Gáspár Imre, aki publicisztikáját tekintve az arisztokráciát, a dzsentroid magatartást, a katolikus főpapságot, valamint a kapitalista társadalmi morált bíráló szövegeiről volt híres,⁷⁰ a szociáldemokrata párt 1880. április 18-án tartott párt-estélyén előadott, majd a *Népszavában* közzétett beszédében azonban éppen azt sérelmezi, hogy a társadalom állapota odáig romlott, hogy a Tóth Lőrinc által még oly' sokra tartott, a testből és lélekből álló ember számára nélkülözhetetlennek vélt belső és külső becsület egységének már nyomát sem találni, különösen a felsőbb osztályokban. Ideális esetben természetesen ezek egységet alkotnak, ám Gáspár szerint a modern társadalom igyekezete olyannyira kiforgatta az eredeti formákat, hogy az erényesség „ellehet a becsület nélkül, s a mint a modern becsületesség sem mindig törődik az erénnyel.”⁷¹ Máshogy fogalmazva: míg „Isten az emberi lelket ellátta fényvel, világossággal. A jó rossz cselekedetek ellenőréül állította a lelkiismeretet”, addig „[a]z ember összetákolta társadalmi kártyavárát, megalkotta a becsület egy eltorzított fogalmát.”⁷² Megalkotta a társadalom színházát, a látszat valóságát. Vélekedése szerint ugyanis bármely gaztett elkövetője megőrizheti becsületét – legyen az hazaáruló, másokat minden vagyonuktól megfosztó kereskedő, munkásait utcára tevő gyáros vagy akár korrupt miniszter. Egy a fontos: legyenek, akik készek igazolni becsületességét, akik készek fenntartani a becsületesség látszatát, hiszen „becsületes ember mindenki, a ki titokban vétkezik.”⁷³

A társadalom azonban nem mér becsületet az utcalánynak, akit „az éhség, a nyomor és a tudatlanság nem tanított meg rá, mi a becsület!”⁷⁴ Ahogy az öreg-asszonynak sem, aki „éhen vagy fázva – fillért kért valakitől”, úgy szintén a lelencgyerekeknek, ahogy nem mért „Hugo Viktor” nyomorult hőségének „Valjean Jánosnak” sem, aki nem rossz akaratból, de annál inkább erényessége okán lopott kenyeret – példálózik Gáspár Imre, majd végül kimondja az ítéletet:

„...jaj a társadalomnak, mely az igazságot egyenlő mértékben nem osztja! [...] Ez a társadalom csakhamar előli maga magát s a becsületnek – *belyesen az erénynek* – nem képes bebizonyítani becsületességét: hiszen nem védi, nem oltalmazza, nem bocsátja meg! Ez a társadalom irigyletté teszi a becsület ruháiba öltözködő s így annál

⁶⁹ Tóth 1865: 11–15.

⁷⁰ Kenyeres (főszerk.) 1967: 575.

⁷¹ Gáspár Imre: A becsületről. *Népszava* 1880. május 2. 2.

⁷² Gáspár Imre: A becsületről. *Népszava* 1880. május 2. 2.

⁷³ Gáspár Imre: A becsületről. *Népszava* 1880. május 2. 2.

⁷⁴ Gáspár Imre: A becsületről. (folyt.) *Népszava* 1880. május 9. 2.

szabadabb vétkező becstelenség sorsát. Ez a társadalom az elnyomás, a rablás és becstelenség társadalma.⁷⁵

Úgyis mondhatnánk, hogy Gáspár Imre szociáldemokrata Szent Pálként igyekezett világosságot önteni kortársai fejére. Hiszen, a támadásának tárgyául szolgáló társadalom nem más, mint a törvényt ismerők, ám valójukat tekintve „lelki körülmételetlenek” sokasága, és legkevésbé sem a „krisztushívők” társadalma, hiszen abban az inherens szabályszegés épp annyira tilalmas, mint a nyilvános.⁷⁶

Johan Huizinga, amikor a filozófia játékkformáiról elmélkedett, arra a megállapításra jutott a hellén világ túlzott agonális ösztöne miatt elburjánzó szofisztika és retorika kapcsán, hogy „nem ez volt az egyetlen eset, hogy egy kort, amely a dolgok értelmét keresi, olyan kor vált fel, amely megelégszik a szóval és formával.”⁷⁷ Kétségkívül megkapó gondolat, ám mégis kérdéses, hogy ezek a dolgok értelmét kereső vagy éppen az inherens szabályszegést is kiiktató korok és társadalmak az ideák szféráján kívül valaha is léteztek-e. Valóban volt olyan időszak az emberiség történetében, mikor a lényeglátás és igazságkeresés a többség, a formában rejlő teremtőerőbe vetett hit pedig a kevesek sajátja volt? Létezett valaha az a kor, melyben az ember valóban képes volt a számára kijelölt ideális úton maradni? Nem lehet, hogy az ember természetéből adódóan képtelen leszámolni a látvány valóságával, és időről-időre minden kor megteremti saját illúzióit, és hozzájuk megszűli saját túlfeszült lényeglátóit is – legyenek azok Szent Pálok vagy éppen Gáspár Imrék –, akiknek az üzenete azonban sohasem képes ténylegesen átütni a társadalom többségének szemfedelét, hogy küzdelmük a fennálló illuzorikus valósággal szemben valódi győzelemre vezethessen? Mindenesetre a 19. század Magyarországot nem csak Gáspár Imre látta ebben a hamiskás fényben ragyogni.

Az 1880-as években az ekkor még római katolikus papként működő SEDA Ernő, a jog-, a bölcselet- és az államtudományok tudósa, Esterházy Sándor, valamint a jog- és államtudományokban szintén nagy jártassággal bíró Horváth Ödön, az eperjesi jogakadémia oktatója is osztotta azt a vélekedést, hogy a saját maga nagyságától megrészegült 19. századi modern társadalomnak nem sok oka lehet a büszkeségre – legalábbis, ami a társadalmi állapotokat illeti. Hogy mi köti össze őket Gáspár Imrével? Éppen az, hogy mindnyájan, legalábbis nézeteiket tekintve kritikusan viszonyultak a fennálló vagy uralkodó struktúrákhoz. A katolikus egyházban egyébként szép karriert⁷⁸ befutó SEDA Ernő minden bizonnyal nem véletlenül hagyta végül maga mögött reverendája mellett egyházát is, és vált

⁷⁵ Gáspár Imre: A becületről. (folyt.) *Népszava* 1880. május 9. 2. Kiemelés az eredetiben.

⁷⁶ Szent Pál (Róm), lásd még Žižek 2011: 196–197. Vagy ahogy János evangéliumában Jézus odaveti a templomba sereglett zsidóknak: „Hát nem adott nektek Mózes törvényt? Mégsem tartja meg egyiketek sem a törvényt.” Jn 7,19.

⁷⁷ Huizinga 1990: 162.

⁷⁸ 1874-től áldozó pap, 1882-től főszentszéki jegyző Esztergomban, 1888-tól pedig pápai titkos kamarás. Szinnyei 1908: 855.

református bankhivatalnokká.⁷⁹ Ahogy írta is: „az elfogulatlan szemlélő [...] nem mellőzheti a fontosabb mozzanatok behatóbb megfigyelését”, vagyis azt, hogy „kritikai vizsgálat alá vegye a haladás és hanyatlás váltakozó tünetényeit.”⁸⁰ Esterházy Sándor jogbölcselei minőségében az egyházi természetjogi irányzat, társadalomfelfogásában a keresztényszocializmus híve volt, és nem mellesleg kora pozitivista jogbölcselelinek bírálója.⁸¹ A külső becsületre sokat adó társadalom ön magát csalo felfogása, valamint a párbaj intézményét éltető eszmék elleni küzdelemben saját szerepét a következőképpen határozta meg: „[l]együnk a pusztában kiáltozónak szózatai addig, a míg meg nem érkezik a Cid, el Campeador, a ki ezt a rosszat is kivégzi, a szellem fegyvereivel.”⁸² Horváth Ödön pedig leginkább jó és termékeny szakember, valamint szakíró, ám hogy *A párviadal történeti, jogbölcseleti és tételesjogi szempontból* című veretes művéből a megingathatatlanul függetlenségi párti Irányi Dánielnek a „legőszintébb mély tisztelete jeléül” egy példányt ajándékozott,⁸³ az mindenesetre olyan feltételezésekre adhat okot, hogy talán nem az évtizedeken át kormányzó Szabadelvű Párttal szimpatizált.

Saját koruk divatozó becsület-értelmezéseire mindhárman úgy tekintettek, mint a romlás legalább annyira káros, mint népszerű⁸⁴ betegségeire. SEDA ERNŐ szerint „[a]z erkölcsök elfajulása, a jog és igazság ellen intézett merényletek, az egyetemes zavar az eszmék világában, az erőszak, elfogultság és tudatlanság gyászos nyilvánulásai fennen hirdetik, hogy az emberiség szellemi és erkölcsi fejlődése természetellenes irányt nyert.”⁸⁵ Esterházy Sándor pedig úgy vélekedett, hogy az általánosan uralkodó értékrend odáig romlott, hogy „napjainkban csaknem minden társadalomra nézve áll az, hogy a bevett erkölcstanok szerint több tekintetben bukott ember [...] még mindig becsületos ember lehet.”⁸⁶ A probléma gyökerét abban látták – ahogy azt Horváth Ödönnél olvashatjuk –, hogy „egyedül fontosnak a külső becsületet látszunk elfogadni, sőt »becsület« alatt általában könnyen hajlandók vagyunk csakis ezt érteni.”⁸⁷ Vagy ahogy SEDA ERNŐ fogalmazott: „[d]ivatba jött a külsőségeken való megnyugvás, a közöny a dolgok

⁷⁹ Vö. Szinyei 1908: 855–856.

⁸⁰ SEDA 1881: 813.

⁸¹ Vö. Kenyeres (főszerk.) 1967: 450–451.

⁸² Esterházy 1885: 17.

⁸³ Erről lásd a Chicagói Egyetem könyvtárban őrzött példányt.

⁸⁴ Népszerű, hiszen nemcsak az elit köreiben látták ezt problémának, hanem a társadalmi osztályok mindegyikében: „A becsületről támadt ferde nézetek társadalmunk minden rétegében meghonosodván, elhomályosíták az erkölcsiség eszméjét, a balgaságot az okosságnak, a felvert képzelmeket a felvilágosodottságnak, a felizgatott szenvedélyeket az erénynek mezébe öltöztették, és így szaporították társadalmi bajainkat. [...] A becsület eszméje képezi a tettek rugóját a felsőbb körökben, a paloták fényes termeiben, sőt a nyomorultak viskóiban, az alsóbb rétegek tivornyázó helyein is [...] de legtöbb esetben öröklött előítéletek és meggyökeresedett balnézetek befolyása alatt.” Nem beszélve a „politikai kaméleonokról” és az „elaljasodott szájhősökről”. SEDA 1881: 816.

⁸⁵ SEDA 1881: 814.

⁸⁶ Esterházy 1885: 10.

⁸⁷ Horváth 1887: 63.

lényege iránt és e megalkotott fogalomzavarban elmosódott a szavak eredeti értelménye is.”⁸⁸

Természetesen egyikük sem amellett érvelt, hogy ne lenne fontos az egyén számára a közösségtől vagy a társadalomtól kapott tisztelet, hanem Tóth Lőrinc-hoz hasonlóan a belső és a külső becsület összhangját látták kívánatosnak. Értérendjükben tehát azonosságot fedezhetünk fel, az általuk használt, a becsület jelenségét magyarázó kifejezéseikben azonban ez már kevésbé mutatkozik meg.

Séda Ernő úgy tartotta, a becsület nem más, mint az egyén erkölcsi értéke, „[a]ki ezt nélkülözi, illetőleg erkölcsileg elfajult, becsületesnek látszhatik, de magában véve becsületes nem lehet.” Ezt az erkölcsi értéket a kortársak elismerése nem képes létrehozni, az csak „igazolja mint meglevőt, az egyed belvilágából kiemeli, napfényre hozza mint a bányász a föld méhében rejlő kincset.”⁸⁹ Séda tehát az egyén erkölcsössége alatt a belső becsületet értette, mely „lényeges”. A kortársak elismerésén pedig a külső becsületet, ami pedig „esetékes”, vagyis a társadalmi normák függvényében változó. Vélekedése szerint ez utóbbit nevezi a társadalom általában véve becsületnek. Megkülönböztet továbbá „hivatalos” és „polgári” becsületet. Hivatalos alatt érti az egyén foglalkozásához, hivatásához illő magatartásból adódó elismerést, polgári alatt pedig az állam által biztosított jogképességet. Míg tehát a belső becsület az egyén erkölcsössége függvényében áll fenn, addig a polgári becsület a törvény és a jogelvek, a külső becsület pedig a társadalom jóakarata vagy éppen elfogultsága alapján van biztosítva.⁹⁰

Esterházy Sándor „tulajdonképpen” becsület alatt azt érti, amit a „régiek a filozófiában [...] habitusnak, öltözetnek neveztek”, és ami nem más, mint „a jócselekvés gyakorlása által vérré vált szokás, mely szerint valaki állandóan a józan erkölcs szabályait követve gondolkodik és cselekszik.”⁹¹ Ezt tekinti „belső” becsületnek, melyet a katolikus szóhasználatban elterjedt isteni adománnyal, a *malasztal* tesz hasonlatossá. „Külső” becsület, vagy „becsülés” alatt pedig azt a véleményt érti, „melylyel valakiről hiszszük, hogy gondolkodása módjában és cselekedeteiben állandóan a józan erkölcs szabályaihoz alkalmazkodik, azaz belső becsülettel bír.”⁹²

Horváth Ödön az egyén erkölcsi értékét, vagyis az „észszerü czélokra törekvő” társadalomban való hasznos létezéshez szükséges tulajdonságok meglétét „belső”, vagy „alanyi értelemben vett” becsületnek nevezi, melyet a latin *honor dignitas* fogalommal tesz egyenértékűvé. Eredőjének a személyiséget tekinti, illetve a személyiség teremtőjét, megalkotóját, minden bizonnyal az Istent.⁹³ E tulajdonságok meglétének a társadalom által való elismerését pedig „külső” vagy „tárgyi értelemben vett” becsületnek nevezi, melyet a latin *existimatio* fogalomhoz

⁸⁸ Séda 1881: 816.

⁸⁹ Séda 1881: 817–818.

⁹⁰ Séda 1881: 826.

⁹¹ Esterházy 1885: 9.

⁹² Esterházy 1885: 11.

⁹³ Vö. Horváth 1887: 66.

hasonlít.⁹⁴ Előbbit *feltétlennel*, utóbbit viszont *viszonylagosnak* tekinti. Horváth szerint az alanyi értelemben vett becsület az alap, az ok és a fény, a tárgyi értelemben vett pedig a következmény, az okozat és a másik visszatükröződése. Megemlíti továbbá, hogy a becsületnek különféle típusairól szoktak beszélni, úgy, mint „általános emberi becsület”-ről, „polgári becsület”-ről, a „feddhetetlen ember becsülete”-ről, nemi becsületekről, mint például a „női becsület”, de akár „osztálybecsület”-ről is.⁹⁵ Ám, hogy mit is kellene ezek alatt érteni, azzal már nem terheli olvasóit. Arról viszont informálja őket, hogy kora felfogása szerint a becsületességet előszeretettel – ám véleménye szerint tévesen – szokták azonosítani a párbajképességgel, amely elgondolásból következik, hogy a párbajképtelen ember becsületen.⁹⁶ Különösen érdekes ez annak a ténynek az ismeretében, hogy párbajképes a nemesség tagjain kívül csak az lehetett, aki (tartalékos) tiszti rendfokozattal rendelkezett, illetve nem fizikai munkából tartotta el magát.⁹⁷ Vagy annak a csarvaros bírósági ítéletnek a fényében, amelyről Horváth Ödön is beszámol. Történt ugyanis, hogy egy K. D. monogramú minisztériumi hivatalnok feljelentést tett bizonyos Cs. K. ügyvéd és annak társai ellen, mivel azok őt írásbeli nyilatkozatban párbajképtelennel nyilvánították. A bíróság végül a nyilatkozatot aláírókat becsületsértésben vétkesnek találta, magyarán azt az ítéletet hozta, hogy K. D. ellen, akit korábban párbajképtelennel, vagyis becstelennel nyilvánítottak, Cs. K. és társai becsületsértést követtek el.⁹⁸

Úgy tűnik, az állami-jogi fogalomhasználat korántsem egyezett a társadalom fogalomhasználatával. Bár, ahogy az az áttekintett forrásokból kiolvasható, a társadalom fogalomhasználatát sem mondható konzekvensnek, így szerencsésebb talán a társadalmi szereplők fogalomhasználatáról beszélni. Érdekes ideidézni a Budapesti Tudományegyetemen polgári törvénykezést és magyar magánjogot oktató Herczegh Mihály tanulmányát, melyben „polgári becsület” alatt nem egészen azt érti, mint amiről például SEDA ERNŐ írt, vagy ami a fentebb tárgyalt lexikonok szócikkeiben olvasható, hanem sokkal inkább azt, amit SEDA „hivatalos becsület”-nek, vagy *A Pallas nagy lexikona* és Horváth Ödön „osztálybecsület”-nek nevezett:

„A polgári becsület bizonyos rendi állással, bizonyos társadalmi osztályllyal függ össze s olyan jellegzetes tulajdonságokat tételez föl, melyek általánosak, közösek azon rend, vagy osztály tagjaival: például a nemesek, városi polgárok, iparosok, kereskedők, tisztviselők külön becsülete.”⁹⁹

⁹⁴ A fogalomhasználat sajátos megoldásaira mutat rá, hogy 1914-ben *A becsület védelméről* címet viselő törvényjavaslat (később 1914: 41. tc.) országgyűlési bemutatásán a „tudományos irodalomra” hivatkozó Heinrich Antal éppen fordított értelemben használta a „tárgyi”, illetve „alanyi” értelemben vett becsület fogalmát. Vö. *Képviselőházi napló* 1914: 488.

⁹⁵ Horváth 1887: 63–64.

⁹⁶ Horváth 1887: 68.

⁹⁷ Ehhez lásd Novák 2010: 46–47.

⁹⁸ Horváth 1887: 70.

⁹⁹ Herczegh 1903: 8.

Az *Uj Idők*be erkölcsi kérdésekben gyakorta megnyilvánuló *Calvus* egy 1902-es esszéjében pedig már arról értekezett, hogy polgári, lovagi, katonai, paraszti becsület egy és ugyanaz. Hiszen mindegyik gyökere az emberi önérzet és büszkeség. „Nincs büszkébb és kevélyebb ember a parasztnál, a munkásembernél. Ha megsértik önérzetében, hiuságában, azonnal elégtételt vesz magának. Korcsmázás, falusi mulatozás ritkán végződik verekedés, azaz párbaj nélkül.”¹⁰⁰ Vélekedése szerint írhat bármit Sudermann,¹⁰¹ becsület csak egy létezik, melynek bírója kizárólag a lelkiismeret vagy a mindent látó és tudó Isten lehet. Eltérést az egyes csoportok között egyedül a becsületük védelmére használt gyakorlatokban fedezhetünk fel. A paraszt, ha megsértik, gorombán visszaszól vagy pofont ad, a polgári becsület híve feljelentést tesz a járásbírószágon, a lovagi becsületé pedig kesztyűt dob, hogy párbajra készítse támadóját. Célja azonban mindnek ugyanaz: a becsületén esett csorba kiköszörülése.¹⁰²

* * *

Tartok tőle azonban, hogy úgy jártunk, mint Kenedi Géza, az újságíróként is tevékenykedő ügyvédember, kinek asztalán ugyan ott feküdt a büntető törvénykönyvtől kezdve Clair Vilmos *Párbaj-codexén*,¹⁰³ valamint Herbert Spencer erkölcsstanán és szociológiáján¹⁰⁴ át Schopenhauer „maró kritikájáig”¹⁰⁵ a becsületet rövidebb-hosszabb formában taglaló művek sokasága, ő mégis arra a megállapításra jutott, hogy „hiába minden! A bölcs és tudós elmék szanaszét viszik a kutató gondolatot. S hogy im a százhatvanötödik megállapítási kísérlet végén vagyok, én is ott tartok ahol Fauszt: Grau lieber Freund ist jede Theorie!”¹⁰⁶ (Vagy ahogy Goethe írta: „Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, / Und grün des Lebens goldner Baum.”)

Ám valamit azért mégiscsak megállapíthatunk. Egyrészt világosságot nyertünk afelől, hogy nem csak Mikszáth Zrínyi Miklósa és annak társasága gondolta úgy, hogy hiába veszi magát mindennél komolyabban a 19. század embere, aki az élet színpadán középkori lovagvilágot mímelve, becsületérzéstől buzogva és karddal a kezében követel a társadalomtól tiszteletet, ha értékrendje, lényeg híján, üres forma. Az erkölcsi romlás, illetve a látszattal való megelegetés társadalmi

¹⁰⁰ Calvus: Lovagias becsület, polgári becsület. *Uj Idők* 1902. január 5. 32.

¹⁰¹ Hermann Sudermann, német drámaíró nagy sikerű *Ehre* című drámáját Fái J. Béla fordításában *A becsület* címmel 1890 decemberében műsorra tűzte a Népszínház, majd 1901 novemberétől a Nemzeti Színházban is játszották. Schöpflin 1931: 143–144.

¹⁰² Calvus: Lovagias becsület, polgári becsület. *Uj Idők* 1902. január 5. 33.

¹⁰³ Clair Vilmos huszonkilenc kiadást megélt *Párbaj-codex*e első ízben 1897-ben jelent meg: Clair 1897.

¹⁰⁴ Kenedi Géza valószínűleg Herbert Spencer *Értelmi, erkölcsi s testi nevelés* és *The study of sociology* műveire utalhatott, esetleg az 1879-es *The Data of Ethics* című kötetére. Előbbi 1875-ben jelent meg magyar nyelven, utóbbi kettő pedig azóta sem: Spencer 1875, 1873, 1879.

¹⁰⁵ Nagy valószínűséggel: Schopenhauer 1894. Továbbá Kenedi Géza Schopenhauer 1906-ban részlegesen magyarra fordított *Aphorismen zur Lebensweisheit* című művét is olvashatta, igaz, az itt megidézett cikke írásakor még csak eredeti nyelven: Schopenhauer 1851.

¹⁰⁶ Kenedi Géza: Becsület-fogalmak. *Uj idők* 1903. január 1. 13.

tapasztalata vagy érzése, mint láttuk, számos fentebb felvonultatott szerzőnél előkerült. Mondhatni évtizedeken át szolgáltatott témát a közbeszédnek és a nyilvános okoskodás művelőinek. Kétségtől nem ok nélkül.¹⁰⁷

Másrészt pedig leszögezhetőnek tartom azt is, hogy az áttekintett elgondolások, ha fogalomhasználatukban nem is, de céljukat tekintve annál inkább egységet mutatnak. Hiszen mindegyik értelmezés annak a hitnek a szavakba öntésére tett kísérlet, hogy Valami rajta tartja a szemét az emberen, aki ennek a figyelemnek a hatására cselekszik úgy, ahogy, illetve úgy, hogy az helyes legyen. Magyarán az egyén viselkedését az ennek az absztrakt dolognak való megfelelés kényszere alakítja, befolyásolja. Ahogy láttuk, ez a Valami legalább annyira a többi ember, vagyis a társadalom, mint az állam, az Isten vagy a lelkiismeret, valamint a kollektíva vagy maga az individuum. Végeredményben azonban mindegy, minek nevezzük. A lényeg a hit, hogy Valami figyel. Kívülről és belülről egyaránt. A hétköznapok világát átható, ám nehezen megfogható, de nagyon is létező, sőt, feszítő becsületesítés tárgya, a becsület, amelyről a tanulmányban megszólaltatott szerzők elmélkedtek, így nem más, mint e Valamitől kapott jutalom vagy pozitív visszacsatolás, más szóval elismerés a jól, illetve helyesen cselekvő ember számára. Ez az elismerés annak függvényében, hogy kívülről vagy belülről érkezik, Kazinczy Ferencsel szólva, a becsület belső, illetve külső jele. Előbbi a „valóságos becsület”, az „erény”, a „virtus”, az „érdem”, az „önérzet”, a „méltóság”, a „habitus” vagy éppen az „alanyi értelemben vett becsület”, utóbbi a „társadalmi ítélet”, a „becsülés”, a „megbecsülés”, a „világi

¹⁰⁷ A becsületesítés a dualizmus kori Magyarország járásbíróóságainak ügyforgalmát tekintve a bűnvádi eljárás alá vont személyek, valamint az elítéltek száma alapján magasan a leggyakoribb bűncselekménynek számított. Mindez Ann Goldberg megállapításai fényében még érdekesebbé válik. Goldberg úgy véli, hogy a német társadalomban a modernizáció hatására megindult társadalmi mozgások következtében kialakult státuszféltés okozta a becsületesítési perek számának figyelemre méltó növekedését. Goldberg úgy fogalmaz, hogy a Német Császárság korszakát a becsületesítési perek járványa és a „becsület kultúra” elterjesztése jellemezte: a Német Birodalomban 1883-ban 52 645 főt vontak vád alá becsületesítésért, 1910-ben viszont már 84 058 főt. Ez 59%-os növekedést jelentett egy olyan időszakban, amikor a lakosság szám csak 41%-kal nőtt (Goldberg 2010: 4–5, 10). Magyarországon a bűnvádi eljárás alá vont személyek számát a bűncselekmények neme szerint részletezve csak 1900-tól ismerjük. 1900-ban a királyi járásbíróóságokon becsületesítés miatt 121 527 személy ellen indult bűnvádi eljárás. (Vö. *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1901: 418.) Ezzel szemben ugyanebben az évben a Német Birodalomban becsületesítésért (*Beleidigung*) 70 777 személy került vádlottként (*Angeklagte*) bíróság elé. (Vö. *Statistisches Jahrbuch* 1902: 177.) Az 1910-es év pedig a következőképpen alakult a két ország bűnügyi statisztikáját tekintve: Magyarországon – a királyi járásbíróóságok előtt jogerősen befejezést nyert ügyek adataival számolva – a teljes lakosságra (18 264 533 fő) jutott 165 136 becsületesítésért bűnvádi eljárás alá vont személy, akik közül végül 35 632 főt ítéltek el, vagyis becsületesítés miatt a teljes lakosság 0,9%-át vonták bűnvádi eljárás alá, 0,2%-át pedig el is ítélték. Ezzel szemben a Német Birodalomban becsületesítés (*Beleidigung*) miatt a teljes lakosságra (64 925 993 fő) jutott 84 058 vádlott (*Angeklagte*), akik közül végül 60 344 főt ítéltek el. Tehát a lakosság 0,1%-át vádolták becsületesítéssel, és 0,09%-át ítélték el. (Vö. *Magyar Statisztikai Évkönyv* 1911: 12, 469; *Statistisches Jahrbuch* 1912: 1, 313.) A bűnügyi statisztikák fényében tehát megállapítható, hogy ha a becsületesítési ügyek magas száma a Német Birodalomban figyelemre méltónak mutatkozott, akkor a dualizmus kori Magyarországra ez hatványozottan igaznak mondható.

becsület” vagy éppen a „tárgyi értelemben vett becsület”. És így tovább. A fogalomhasználat különbségei abból adódhatnak, hogy kortól és személytől függően mindenki kizárólag saját ismeretei, műveltsége, vagy éppen szimbolikus eszköztára és tapasztalati tere által képes megfogalmazni az elgondolható elméletek horizontját.

Harmadrészt pedig észre kell vennünk azt a fogalom belső differenciálódásában megmutatkozó változást is, amely már nemcsak külső és belső becsület között kíván különbséget tenni, és amely kétségkívül összefüggésben áll a magyar társadalomban megindult 19. századi osztályosodási folyamatokkal. A század végéhez közeledve ugyanis egyre inkább előtérbe került az ún. polgári becsület, valamint az osztálybecsület is, vagyis a hierarchiába rendeződő társadalmi csoportok sajátos normáinak való megfelelésért elnyerhető becsület egyre hangsúlyosabbá válik a diskurzusban. Kiválóan világít rá erre az állam, illetve a törvényhozó hatalom hozzáállásában megmutatkozó fordulat is. Amíg a Csemegi-kódex fent megidézett indoklása fogalmi definiálásra még nem törekedett, addig az 1914-es, *A becsület védelméről* címet viselő törvény¹⁰⁸ indoklása során már sokkal egyértelműbben fogalmazott Balogh Jenő igazságügy-miniszter:

„A becsület az az érték, amelyet a közfelfogás a személyi minőségéből és a társadalomban való elhelyezkedéséből következő feladatok elvégzésére való képességnek és az e feladatoknak megfelelő cselekvésnek tulajdonít. Becsülésben az részesül, akiről a közfelfogás elismeri, hogy megfelel személyi minőségéből folyó kötelességeinek és beválik abban a hivatáskörben, amelynek betöltése a társadalomban elfoglalt állásából ő reá hárul. Ez a hivatáskör lehet alacsonyabb- vagy magasabbrendű; rendeltetés, osztály vagy nem szerint más és más természetű. Maga a becsület mint jogtárgy azonban egységes és a funkció mibenállása és minősége csakis mint a képesség, a tehetőség és az eredményesség értékelésének kiinduló pontja jön figyelembe.”¹⁰⁹

Továbbá és mindemellett a becsület fogalmáról folyó diskurzusban is érzékelhetővé válik a magyar társadalom, illetve társadalmi alakulások szerkezeti szövevényessége: a rendi formáknak és gyakorlatoknak (pl. lovagi becsület, párbajkultusz) a formálódó modern vagy polgári társadalom mellett való tovább élése, illetve az azzal való együttélése, ugyanakkor a modern formáknak és elgondolásoknak a rendiektől való eltávolodása is.

¹⁰⁸ 1914: 41. tc.

¹⁰⁹ *Képviselőházi irományok* 1915: 27.

FORRÁSOK

- Képviselőházi irományok* 1876: *Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai*. 9. kötet. 372. szám. Schlesinger és Wohlaier, Budapest.
- Képviselőházi irományok* 1915: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai*. 42. kötet. 1059. szám. Melléklet. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- Képviselőházi napló* 1914: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója*. 24. kötet. Athenaeum, Budapest.
- Acsády Ignác (szerk.) 1892: *Az Athenaeum kézi lexikona*. 1. kötet. Atheneum, Budapest.
- Ballagi Mór (szerk.) 1867: *A magyar nyelv teljes szótára*. 1. kötet. Heckenast Gusztáv, Pest.
- Czuczor Gergely – Fogarasi János (szerk.) 1862: *A magyar nyelv szótára*. 1. kötet. Emich Gusztáv, Pest.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.) 1967: *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1. kötet. Akadémiai, Budapest.
- Közhasznú Esmeretek Tára* 1831: *Közhasznú Esmeretek Tára*. 2. kötet. Wigand Otto, Pest.
- Közhasznú Esmeretek Tára* 1833: *Közhasznú Esmeretek Tára*. 4. kötet. Wigand Otto, Pest.
- Nagy Márton – Zimmermann Jakab (szerk.) 1840: *Ifjúságot képző ismeretek tára*. Hagenauer Friedrich özv. és társai, Bécs.
- Magyar Statisztikai Évkönyv* 1901: *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1900*. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyar Statisztikai Évkönyv* 1911: *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1910*. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Márkus Dezső (szerk.) 1898: *Magyar Jogi Lexikon*. 1. kötet. Pallas, Budapest.
- Pallas nagy lexikona* 1893–1904: *A Pallas nagy lexikona*. Pallas, Budapest. <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/011/pc001160.html#2> – utolsó letöltés: 2021. június 1.
- Révai nagy lexikona* 1911: *Révai nagy lexikona. Az ismeretek enciklopédiája*. 2. kötet. Révai Testvérek, Budapest.
- Somogyi Ede (szerk.) 1879: *Magyar lexikon*. 3. kötet. Wickens és Waidl, Budapest.
- Statistisches Jahrbuch* 1902: *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1902*. Kaiserlichen Statistischen Amte, Berlin.
- Statistisches Jahrbuch* 1912: *Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1912*. Kaiserlichen Statistischen Amte, Berlin.
- Wekerle László (szerk.) 1886: *Kis lexikon*. 1. kötet. (szerk.). Pallas, Budapest.
- Hasznos Multságok*, 1838.
- Népszava*, 1880.
- Uj idők*, 1902–1903.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arisztotelész 1987: *Nikomakhoszi Etika*. Európa Kiadó, Budapest.
- Bethlen Miklós 1858: *Grof Bethlen Miklós önéletírása*. Heckenast Gusztáv, Pest.
- Clair Vilmos 1897: *Párbaj-codex*. Ifj. Nágel Ottó, Budapest.
- Deák István 1993: *Volt egyszer egy tisztikar 1848–1918*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Degré Alajos 1983: *Visszaemlékezéseim*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Engel Pál 1981: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. *Történelmi Szemle* (24.) 1. 1–19.
- Esterházy Sándor 1885: *A párbajról*. Magyar Polgár Könyvnyomda, Kolozsvár.
- Foucault, Michel 1998: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák*. Latin Betűk, Debrecen.
- Frank Ignác 1845: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. 1. kötet. Magyar Királyi Egyetem, Buda.
- Frank Ignác 1847: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. 3. kötet. Magyar Királyi Egyetem, Buda.
- Goldberg, Ann 2010: *Honor, Politics, and the Law in Imperial Germany*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511730160>
- Goudsblom, Johan 2005: *Időrezsimek*. Typotex, Budapest.
- Hajdu Tibor 1999: *Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei*. História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Halmos Károly 1991: Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX–XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében. *Századvég* (7.) 2–3. 131–166.
- Herczegh Mihály 1903: *A párbaj keletkezése és csökkentése*. Politzer Zsigmond és Fia, Budapest.
- Héri Vera – Makai Ágnes 2002: *Kereszt, érem, csillag: kitüntetések a magyar történelemben*. Helikon, Budapest.
- Horváth Ödön 1887: *A párviadal történeti, jogbölcészeti és tételesjogi szempontból*. Kósch Árpád Könyvnyomdája, Eperjes.
- Huizinga, Johan 1990: *Homo ludens*. Universum Kiadó, Szeged.
- Kandra-Kabos Jakab 1897: *Magyar Mythologia*. Kiadja Pásztor Bertalan, Eger.
- Katona József 2019: *Bánk bán*. Magvető, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1979: *Levelek*. (Szerk. Szauder Mária.) Szépirodalmi, Budapest.
- Koselleck, Reinhart 1994: Some reflections on the Temporal Structure of Conceptual Change. In: Melching, Willem – Velema, Wyger (eds.): *Main Trends in Cultural History*. Rodopi, Amsterdam, 7–16. <https://doi.org/10.1075/z.184.65kos>
- Koselleck, Reinhart 2003: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest.
- Kovács Ákos András 2014: Krízistől válságokig. *Aetas* (29.) 4. 5–18.
- Mezey Barna 2007: *Magyar jogtörténet*. Osiris, Budapest.
- Mezey Barna 2018: *A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja*. Gondolat, Budapest.
- Mikszáth Kálmán 1980: *Új Zrínyisz*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Nagy Levente 2008: Az emlékirat-irodalom. 1704: Bethlen Miklós Önéletírása. In: Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *A magyar irodalom történetei*. 1. kötet. Gondolat, Budapest, 555–567.

- Novák Béla 2010: *A párbajozó úriember*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Plutarkhosz 2012: *Moralia. Erkölcsi, filozófiai, állambölcészeti kérdések*. Bába, Szeged.
- Rózsa Huba (szerk.) 2009: *Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás*. Szent István Társulat, Budapest.
- Schopenhauer, Arthur 1851: Aphorismen zur Lebensweisheit In: Schopenhauer, Arthur: *Parerga und Paralipomena. Erster Band*. Druck und Verlag von A. W. Hayn, Berlin, 297–465.
- Schopenhauer, Arthur 1894: *A becsületről és a párbajról*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- Schöpflin Aladár (szerk.) 1931: *Magyar Színművészeti Lexikon*. 4. kötet. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézet, Budapest.
- Séda Ernő 1881: A becsületről. Mutatvány „A párbajról” című munkából. *Magyar Sion* (12.) 813–830.
- Spencer, Herbert 1873: *The Study of Sociology*. Henry S. King & Co., London.
- Spencer, Herbert 1875: *Értelem, erkölcsi s testi nevelés*. Öreg János – ifj. Losonczy László, Nagykőrös.
- Spencer, Herbert 1879: *The Data of Ethics*. Williams and Norgate, London – Edinburgh.
- Széchy Károly 1892: *Vajda Péter élete és művei*. Hoffmann és Molnár, Budapest.
- Szinnyei József 1908: *Magyar írók élete és munkái*. 12. kötet. Hornyánszky Viktor, Budapest.
- Szinnyei József 1914: *Magyar írók élete és munkái*. 14. kötet. Hornyánszky Viktor, Budapest.
- Szűcs Jenő 1981: Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* (24.) 3. 313–359.
- Tóth Lőrinc 1865: *A párbaj*. Trattner – Károlyi, Pest.
- Vajda Péter 1931: *Vajda Péter erkölcsi beszédei. A bécsi kancellária leiratai Vajda és az evangélikus egyház ellen*. Szarvasi Öregdiákok Szöv., Budapest.
- Zamfir Korinna 2010: Becsület-szégyen mentalitás a pasztorális levelekben. In: Nóda Mózes – Zamfir Korinna – Diósi Dávid (szerk.): *Ideje az emlékezésnek. Liber amicorum: A 60 éves Marton József köszöntése*. Szent István Társulat, Budapest, 64–76.
- Žižek, Slavoj 2011: *A törékeny abszolútum. Avagy miért érdemes harcolni a keresztény örökségért?* Typotex, Budapest.
- Zunkel, Friedrich 1992: Ehre, Reputation. In: Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhardt (Hgg.): *Geschichtliche Grundbegriffe*. Band 2. E–G. Klett-Cotta, Stuttgart, 1–63.